

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל

עורכים-אורחים:

פרופ' ענת זעירא, ד"ר שלהבת עטר-שוורץ ופרופ' רמי בנבנישתי

כרך כ' • גיליון 36

טבת תשע"ג – דצמבר 2012

יוצא לאור על ידי:

אפשר

"אפשר" – עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

בשיתוף עם:

המכללה האקדמית בית ברל
בית הספר לחינוך
החוג לקידום נוער

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים
האגף לנוער צעירים ושירותי תקון

הדילמה הבלתי פתורה של ההכשרה המקצועית הנדרשת למדריכי הפנימיות החינוכיות, השיקומיות והטיפוליות

עמנואל גרופר

תקציר

סוגיית רמת ההכשרה של מדריכים העובדים עם הילדים ובני הנוער בפנימיות בישראל היא סוגיה בלתי פתורה לאורך שנים רבות ומשותפת גם לפנימיות הטיפוליות בפיקוח משרד הרווחה וגם לפנימיות החינוכיות בפיקוח משרד החינוך.

אף שישראל מתאפיינת בריבוי יחסי של השמות ילדים ובני נוער בפנימיות, בתחום הכשרת העובדים היא מפגרת אחרי מדינות אחרות. מדינות רבות בחרו כבר מאז שנות השישים של המאה הקודמת למקצע את העיסוק ולחייב עובדים ישירים בפנימיות להכשרה ארוכת טווח לפני הכניסה לתפקיד, ואילו בישראל טרם הוכרע הוויכוח בנוגע להתמקצעותם.

המאמר מציג פרדוקס, שבו מצד אחד, מאפייני הילדים ובני הנוער הנקלטים בפנימיות הופכים בעייתיים ומורכבים יותר משנה לשנה, אך מצד שני, כוח האדם הישיר – המדריכים, שבמחיצתם החניכים שוהים לאורך זמן רב – הוא בעל הכשרה מקצועית מזערית, ולעתים ללא הכשרה כלל. התוצאה הבלתי נמנעת היא פגיעה בחניכים – השחיקה המהירה של המדריכים גורמת לתחלופה גבוהה בקרבם, ודבר זה נמצא בניגוד גמור לצורכיהם הרגשיים של החניכים בפנימיות, הזקוקים לקביעות ויציבות ביחסיהם עם מבוגרים המטפלים בהם.

במאמר מוצגים סיכומיהם של כמה מסמכי עמדה מהעולם הרחב וגם סיכומי ועדות מומחים בישראל. כולם מבטאים עמדה חד-משמעית בעד הצורך בהכשרה יסודית והסמכה באמצעות רישוי לעובדי נוער ישירים בפנימיות, קרי למדריכים, או כפי שנהוג לכנותם לעתים – "מחנכי פנימיות". מוצג גם ניסיון מוצלח להכשיר מחנכי פנימיות, תוך כדי עבודה, במסלולים אקדמיים של המכללה האקדמית בית ברל (בתמיכת משרד החינוך). הצלחתה של תכנית זו מוכיחה כי אם רוצים, ניתן ליישם מדיניות אחרת, אולם זהו ניסיון יוצא מן הכלל, והוא אינו מעיד על המצב הכללי הרווח בפנימיות בישראל.

למרות השוני הגדול במדיניות משרד הרווחה ומשרד החינוך כלפי חינוך ילדים ובני נוער בפנימיות וטיפול בהם, ניתוח המצב בתחום הנדון מוביל למסקנה בלתי נמנעת, כי בסוגיה זו ישנו דמיון מפתיע ביניהם. בשני המקרים אנו מוצאים היעדר הכרעה בעד התמקצעות של העובדים הישירים – המדריכים, בפנימיות בישראל, או נגדה.

מילות מפתח: חינוך בפנימייה, מדריכים, הכשרה, מקצועיות, רישוי, הסמכה

מבוא

סוגיית רמת המקצוענות הרצויה למדריך הפנימייה בישראל היא אחת הסוגיות המדוברות ביותר לאורך השנים. עם זאת, עד היום המערכות הממלכתיות האחראיות לתפעולן של פנימיות, גם במשרד החינוך וגם במשרד הרווחה, פועלות במצב של חוסר הכרעה מתמשך. הוויכוח בין הגישות השונות מתעלם מן הפרדוקס הקשה הגלום בסוגיה זו: מצד אחד, המאפיינים של החניכים הפונים או מופנים לפנימיות בישראל הופכים להיות בעייתיים ומורכבים יותר משנה לשנה, ואילו מצד שני, כוח האדם הישיר – המדריכים, שאליהם נחשפים החניכים לאורך משך הזמן הרב ביותר – הוא בעל הכשרה מקצועית מזערית, ולעתים גם זו אינה קיימת כלל. הוויכוח בנוגע להתמקצעות מדריכי הפנימייה מתנהל הן ברמה העקרונית – מהו המודל המיטבי להפעלת המדריכים בפנימיות, והן ברמה היישומית, על השלכותיה הכלכליות והמערכתיות. המצדדים בהמשך הגישה הנהוגה בישראל, הרואה במדריך הפנימייה בעל תפקיד סמך-מקצועי באופיו, שמים דגש על חשיבות היות המדריך אדם צעיר, הקרוב בגילו לחניכיו, בעל התלהבות, מחויבות ערכית, כושר לממש את הפוטנציאל של החינוך הבלתי פורמלי ונושא דגל של מסרים ערכיים (גוטסמן, 1980; שלסקי, 2000). חסידי אסכולה אחרת חותרים לשינוי המצב לכיוון תפיסת תפקיד מקצוענית וטוענים כי שינויים חברתיים שעברו על החברה הישראלית, השינוי שחל בהרכב אוכלוסיית חניכי הפנימיות ומתבטא ביתר מורכבות רגשית והתנהגותית בקרבם, והתמקצעות גבוהה של כל השותפים האחרים לצוות הרב-מקצועי שבתוכו פועל המדריך – כל אלה הפכו את המשך המצב הקיים לבעייתי ביותר (גרופר, 1999, 2007א, ב). בעייתיות זו מתבטאת בעיקר בשחיקה גבוהה מאוד של מדריכי הפנימיות (למעלה מ-50% נושרים במהלך שנת העבודה הראשונה [שמאי ומויאל-בוטוין, 2012]), תופעה שתורמת להפיכתו של המדריך לדמות שולית בצוות ויוצרת קשיים לחניכים שזקוקים מאוד ליציבות וקביעות (permanency), ובמקום זאת נאלצים להסתגל לחילופי מדריכים פעמיים או אף שלוש פעמים במהלך שנת לימודים אחת. בכך מאבדת הפנימייה את יכולתה לממש את מלוא הפוטנציאל הטמון בתפקיד חיוני זה (גרופר ואיזיקוביץ, 2000; לנגרמן, 1988; קשתי ומנור, 1988). היטיב לתאר את המצב גוטסמן, בכנותו את המדריך, "הגיבור הטראגי של החינוך הפנימייתי" (גוטסמן, 1987, עמ' 67). השחיקה והתחלופה חמורות קצת פחות בפנימיות שמפעילות מודל של משפחתונים – זוגות נשואים שפועלים כצוות מדריכים עם קבוצה קטנה (11–12 חניכים), אולם הבעייתיות איננה שונה מהותית בטוח הארוך. במאמר זה אעלה את סוגיית הכשרתם של המדריכים בהקשר הבין-לאומי, ואציג גם דגמי ביניים שגובשו בישראל וממתינים להכרעות ברמת המדיניות.

סוגיית מדריך הפנימייה בהיבט הבין-לאומי

הספרות המקצועית מבהירה, שמאז תחילת שנות השישים של המאה ועשרים, עם התבססות אתוס ה"מומחה" כבסיס מרכזי לקביעת סטטוס מקצועי של עיסוק

מקצועי כלשהו, חודרת מגמת ההתמקצעות גם לתחום החינוכי-טיפולי, או במונחים הנהוגים בעולם – התחום "החינוכי-סוציאלי" (social education), או לחלופין – הסוציאל-פדגוגי (social pedagogy). מדובר בעובדים שפועלים ישירות עם החניכים בפנימיות ובמסגרות קהילתיות לילדים ונוער בסיכון (Jones et al., 1986). מדינות אירופה המערבית היו המובילות בקידומו של תהליך ההתמקצעות של עיסוק זה. הראשונה שבהן, צרפת, חוקקה כבר בשנת 1965 חוק שהסדיר את דרישות ההכשרה והרישוי לתפקידים בתחום עבודה ישירה עם ילדים ונוער בסיכון ויצרה תואר של "מחנך מומחה" – *educateur specialise* (Lambert, 1981). יש לציין כי בעקבות חקיקה זו הוקמו בצרפת 54 מכללות על-תיכוניות להכשרתם של עובדים חדשים לקראת תפקידיהם ולהכנתם לקראת בחינות רישוי והסמכה.

גם במדינות אחרות, וביניהן הולנד, גרמניה, ארצות סקנדינביה, ספרד, איטליה, שווייץ, בלגיה ולוקסמבורג, פיתחו בהמשך מגוון תכניות הכשרה (Jones, 1994). חלקן התקיים במסגרות אוניברסיטאיות, וחלקן – במכללות גבוהות להכשרה מקצועית (דוגמת ה-"*fachhochschule*" בגרמניה ואוסטריה). תהליכים דומים התרחשו במדינות אירופה המזרחית, כמו: פולין, צ'כיה, הונגריה ומדינות שהשתייכו בעבר ליוגוסלביה ולברית המועצות (Amir & Lane, 1993; Gottesman, 1994; Tuggener, 1986). בוגרי תכניות אלה הפכו לגורם מרכזי בכוח העבודה המיומן שעוסק בשטח בעבודה חינוכית-טיפולית בקרב נוער בסיכון, והם החלו לפתח לעצמם זהות מקצועית ייחודית. הם מיישמים את הידע המקצועי שלהם במגוון שירותים, במסגרות קהילתיות ובמסגרות של השמה חוץ-ביתית: פנימיות, משפחות אומנה, משפחתונים וכיוצא באלה.

כחלק מהמגמה הרווחת באיחוד האירופי להביא ליתר סטנדרטיזציה, שתסייע לניידות עובדים בעלי מקצועות שונים בין מדינות האיחוד, התכנסה ב-19 ביוני 1999 בבולוניה ועידה שעסקה בנושא ההכשרה. בוועידה זו החליטו נציגי 29 מדינות על תהליך שמכונה "תהליך בולוניה". עד היום הצטרפו אליו 47 מדינות. מהותו של התהליך היא אקדמיזציה של כל תכניות ההכשרה או מרביתן. הרציונל כפי שנוסח על ידם הוא כדלקמן:

בתקופה שעד 2020, למערכת ההשכלה הגבוהה צריכה להיות תרומה חיונית ליצירת אירופה של ידע שהוא יצירתי וחדשני... אירופה יכולה להצליח באתגריה אך ורק אם היא תפיק את המרב מהכישרונות והיכולות של כל תושביה ותבטיח שייכנסו למעורבות מלאה בתהליכי למידה מתמשכת לאורך החיים וכן בהרחבת מעגל המשתתפים בהשכלה הגבוהה.

המשמעות היא הפיכה הדרגתית של כל המכללות להכשרה מקצועית למכללות אקדמיות. בגרמניה ובאוסטריה למשל, הוחלט על שינוי שמם של מוסדות חינוך על-תיכוניים מסוג ה-"*fachhochschule*" ל"אוניברסיטאות למדעים שימושיים" (university for applied sciences). יש לציין כי תהליך דומה קרה בישראל בשנות השמונים, עם החלטה על אקדמיזציה של מסגרות ההכשרה להוראה והפיכת הסמינרים למורים וסמינרים למדריכי נוער למכללות אקדמיות, המעניקות תואר

אקדמי B.Ed, לצד הכשרה מקצועית שבצדה תעודה רשמית ("תעודת הוראה" או "תעודת עובד חינוך")¹.

תהליכי התמקצעות עובדי קידום נוער בסיכון מותנים במדיניות הממשלה בכל מדינה ומדינה. ביטוי מעשי למדיניות ניתן לבחון דרך המעמד החוקי של המקצוע. כאמור, צרפת הייתה המדינה הראשונה אשר גיבשה מדיניות ברורה שהתבטאה בחקיקה בתחום זה עוד בשנות השישים המוקדמות, ומדינות אירופיות אחרות הלכו בעקבותיה. עם זאת, יש לציין כי מודל ההתמקצעות ורמת העובדים שעוסקים בעבודה חינוכית-טיפולית שונים מאוד ממדינה אחת למשנה, וכי עד היום, המקצוע מוסדר באמצעות חקיקה רק בחלק ממדינות אירופה (גרופר, 2012).

בכל המדינות הללו מדריכי הפנימיות מגיעים לעבודתם עם הילדים לאחר תקופת הכשרה מתמשכת ולאחר קבלת רישיון לעסוק בעבודה זו. ביולי 1991 התקיים בישראל סמינר בין-לאומי, בחסות הארגון הבין-לאומי לחינוך חוץ-ביתי FICE, שהוקדש לסוגיית הכשרת מדריכים לפנימיות לילדים ונוער.² בסיומו של הסמינר, שהתקיים בכפר הנוער הדסה-נעורים, התפרסמה "הצהרת נעורים" (The Neurim Declaration on Training Child Care Workers, 1993). הצהרה זו נפתחת באמירה הבאה:

סמינר המומחים של FICE קורא לאומות המאוחדות, לממשלות ולסוכנויות המפעילות שירותים פנימייתיים לילדים ובני נוער בסיכון להבטיח את הדברים הבאים:

- מדריכים שעובדים עם ילדים ובני נוער חייבים לקבל הכשרה שתעניק להם ידע, מיומנויות וניסיון, כדי להתמודד בהצלחה עם מורכבות המשימות הנדרשות מהם.
- הכשרה תינתן למדריכים שעובדים עם ילדים ובני נוער כדי להשיג את המטרות הבאות: (א) להכין אותם לקראת הכניסה לעבודה; (ב) ברמת ההסמכה – לאפשר להם לעמוד בסטנדרטים מקצועיים ראויים; (ג) בשלב שלאחר ההסמכה – לאפשר להם להמשיך להתפתח מבחינה מקצועית; (ד) לאפשר להם להמשיך בתהליכי הכשרה תוך כדי עבודה (in service training) לאורך כל הקריירה המקצועית שלהם.
- תשומת לב מיוחדת תינתן לצורכי ההכשרה של מדריכים שעובדים ישירות עם ילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם, במסגרות קהילתיות ופנימייתיות כאחד.
- חינוך ילדים ובני נוער בסיכון והטיפול בהם במסגרות פנימייתיות הם משימה קשה ותובענית, המחייבת ידע רחב ומגוון כשרים וכן מיומנויות מסוגים שונים.

1 זמין באתר <http://www.bmbf.de/en/3336.php>

2 דיוניו של סמינר זה סוכמו בספר, Training of residential child and youth care staff, שיצא בהוצאת "עליית הנוער" (Amir & Lane, 1993).

אינני ממשיך בציטוט ההצהרה כולה, אולם הכיוון הכללי ברור כבר מארבעת ההיגדים הראשונים. עמדתו של הארגון הבין-לאומי לחינוך חוץ-ביתי FICE, המאגד בתוכו למעלה מ-40 מדינות, היא חד-משמעית – אין להעלות על הדעת הפעלת מוסדות פנימייתיים עם מדריכים שעובדים ישירות עם הילדים, מבלי שהמערכת הכללית דואגת לספק להם הכשרה מקצועית מתאימה.

מסמך רלוונטי נוסף פורסם על ידי הארגון הבין-לאומי לעובדים חינוכיים-סוציאליים AIEJI בשנת 2006. גרסה עברית למסמך זה הופקה על ידי ונקראת: "הכישורים המקצועיים של עובדים חינוכיים-סוציאליים הנדרשים לשם הכרה מקצועית – מסגרת מושגית"³. במבוא למסמך ביטאה הנהלת הארגון הבין-לאומי AIEJI את המטרה בחיבורו ובהפצתו:

המטרה איננה לגבש הגדרה סגורה וסופית של תחום העבודה החינוכית-סוציאלית, כי אם לספק מקור השראה לעובד הבודד, למסגרות המפעילות עובדים חינוכיים-סוציאליים ולמקצוע בכללותו. הכוונה היא שהמסמך יעורר דיונים בקרב עובדים במדינות שונות. תוצאותיהם של דיונים אלה עשויים לתרום לפיתוח ולהעמקת הגיבוש של המקצוע החינוכי-סוציאלי (או החינוכי-טיפולי) בהדרכת נוער בפנימייה ובקהילה כאחד. יש לראות את הצהרת מונטווידאו שנוסחה בסיומו של הקונגרס העולמי ה-16 של AIEJI (שהתקיים בנובמבר 2005 במונטווידאו, אורוגוואי), כחלק בלתי נפרד ממסמך עקרונות זה.

לענייננו, בחרתי לצטט רק ארבעה סעיפים מהצהרת מונטווידאו, כדי להמחיש את הרלוונטיות לנושא הכשרת המדריכים ואת העקביות שיש במסמכים שונים אלה:

- אנו מאשרים בזה את קיומו של התחום החינוכי-סוציאלי, שייעודו הוא בהבטחת זכויותיהן של אוכלוסיות היעד שעמן אנו עובדים. תחום זה מצריך את מחויבותנו המתמשכת בכל הרמות: האתית, הטכנית, המדעית והפוליטית.
- משימה זו מחייבת עובדים חינוכיים-סוציאליים בעלי הכשרה ראשונית (לפני כניסה לעבודה) טובה והבטחת השתתפותם הרצופה בהשתלמויות מקצועיות בהמשך.
- השתלמויות אלה חייבות להכשיר את העובדים לשימוש במיומנויות ושיטות פעולה, תוך כדי שמירה על בחינה ביקורתית מתמדת של שיטות אלה.
- אנו רואים חשיבות ביישום גישה שיטתית בתפקוד המקצועי כדרך שתתרום להכשרת העובדים ולשיפור תפקודם המקצועי. זכותם של הלקוחות היא לקבל שירותים מעובדים חינוכיים-סוציאליים המוכשרים לתפקיד. רק בדרך זו יש סיכוי לממש את הגישה העקרונית ביחס לתהליכי עבודה ראויים.

מסמך בין-לאומי נוסף העוסק בסוגית הכשרת כוח האדם שמטפל בילדים ובני נוער בסיכון בפנימיות או בקהילה, הוא מסמך העקרונות שגובש על ידי צוותים שפעלו

3 גרסה זו פורסמה בכתב העת "מפגש" (גרופר, 2007א).

ביזמת האו"ם ואומץ על ידי העצרת הכללית של האומות המאוחדות בנובמבר 2009 (SOS International, 2009). שמו של המסמך: "קווים מנחים לטיפול חלופי בילדים" (Guidelines for the alternative care of children).

בפרק 7 של המסמך, העוסק בהבטחת קיום מסגרות חינוך וטיפול חלופיות (חוץ-ביתיות), נכתב בסעיף 70:

תשומת לב מיוחדת צריכה להינתן לאיכות של מסגרות חינוך וטיפול חלופיות, גם בפנימיות וגם במשפחות אומנה. במיוחד יש לתת את הדעת על הכישורים המקצועיים, של עובדי החינוך והטיפול הישירים, על דרכי המיון וההכשרה שלהם ועל דרכי הפיקוח עליהם. תפקידם והמטלות שלהם חייבים להיות מוגדרים היטב, עם הבחנה חדה וברורה בין תפקידיהם ומידת אחריותם לבין אלו של ההורים או בעלי המשמורת החוקית על הילד.

בסעיף 106 בפרק זה מופיעה הדגשה נוספת:

כל הסוכנויות והמסגרות הפנימיטיות צריכות לאמץ קוד התנהגות לחברי הצוות, התואם את העקרונות הללו, באופן שכל בעל תפקיד בפנימייה, והמדריכים הישירים בפרט, יפנימו קוד פעולה כזה. הוא חייב לכלול בתוכו בין היתר נוהלי דיווח על מחדלים או התנהגות בלתי הולמת של חבר בצוות.

כל אלה הן דוגמאות הממחישות את התפיסה המקצוענית כלפי העובד הישיר – המדריך, שרווחת במקומות שונים בעולם. תפיסה זו רואה את ההכשרה המקצועית השיטתית, את המיון המקצועי ואת ההשתלמויות תוך כדי עבודה כתנאים חיוניים להבטחת רמת שירותים נאותה לילדים ובני נוער בסיכון בפנימיות ובמסגרות של משפחות אומנה.

תמונת המצב בישראל ביחס להתמקצעות מדרכי הפנימיות מדיניות משרד הרווחה

בדוח ועדת המומחים לקביעת סטנדרטים לפנימיות, שהיה לי הכבוד והעונג להימנות על חבריה, מופיעות 21 המלצות. רק אחת מהן, המלצה 12, עוסקת בתחום הכשרת הצוות:

הוועדה ממליצה על הקמת רשות מיוחדת להכשרת עובדי פנימיות ולהשתלמויות, אשר תנוהל על ידי נציגים של משרדי הרווחה והחינוך ועליית הנוער. הרשות תבטיח הקמה והפעלה של מסגרות להכשרת עובדים חינוכיים וטיפוליים ולהשתלמויות לעובדי הפנימיות. מומלץ שהרשות תמומן מכספי הגורמים השותפים למטרה זו. כן מומלץ שתכניות ההכשרה וההשתלמויות יגובשו עם מוסדות אקדמיים ויופעלו בשיתוף פעולה אתם (לנגרמן, 1995, עמ' 20).

בסעיף 8, המפרט המלצה זו (עמ' 43) מופיעה אף המלצה מרחיקת לכת עוד יותר:

חובת ההכשרה וההשתלמות במהלך העבודה של עובדי הפנימיות [ההדגשה שלי]: כל עובדי הפנימיות – העובדים החינוכיים, הטיפוליים וממלאי התפקידים המנהליים הבכירים – יהיו חייבים להשתתף בהשתלמויות כמצוין בסעיף 5. ההשתתפות בתכניות ההכשרה וההשתלמויות תהיה תנאי לקבלת הסמכה בתום השנה השנייה ו/או השלישית ולהמשך העסקתם כעובדים בפנימייה. הבעלויות יתחייבו לעבור בתוך תקופת מעבר של חמש שנים להעסקתם של עובדים מוסמכים בלבד.

התנהלות הממסד כלפי ועדת מומחים זו משקפת אולי יותר מכול את חוסר העקביות בהתייחסות המערכות הממלכתיות בישראל לסוגיה זו של הכשרת כוח האדם הישיר המטפל בחניכים בפנימיות השונות. ועדת מומחים זו מונתה על ידי שר הרווחה בנימין בן אליעזר, בשנת 1993. עם התחלפות השר (מה שקורה בתדירות גבוהה למדי בישראל), השרה שנבחרה, אורה נמיר, לא גילתה עניין בהמשך פעילותה של הוועדה ולא חידשה את כתב המינוי שלה. היות ולג'וינט היה עניין רב בנושא זה, הוועדה המשיכה בפעילותה גם ללא מנדט מחודש משרד הרווחה (לנגרמן, 1995, עמ' 5) ופרסמה את מסקנותיה במאי 1995. משרד הרווחה לא קיבל את ההמלצות באופן רשמי ואף לא דחה אותן. מצד שני, לאורך השנים הוא אימץ חלק ניכר מההמלצות הנ"ל, כולל הסטנדרטים המוצעים בדוח בנוגע לגודל הקבוצות ותקני כוח האדם הראויים. אולם ההמלצות בנושא הכשרת כוח האדם נותרו במגירה בלבד... מן הראוי לציין כי בידי משרד הרווחה היה מנוף רציני ליישומה של מדיניות מגובשת כלפי נושא זה, לו רצה בכך, היות והוא ממונה על יישום והפעלת חוק הפיקוח על המעונות, שחל על כל הפנימיות בישראל המחזיקות חניכים עד גיל 14. עד היום, המשרד אינו מטפל בשיטתיות בסוגיית הכשרת המדריכים, וגם בית הספר המרכזי להכשרה המופעל על ידו, שהפעיל בעבר סמינר דו-שנתי למדריכים בפנימיות, עוסק כיום בעיקר בקורסים והשתלמויות לעובדים סוציאליים, ואילו הקורסים למדריכים הצטמצמו להכוונה קצרה למדריכי פנימיות חדשים בלבד.

מדיניות משרד החינוך

באופן פרדוקסלי, אף שבידי משרד החינוך אין המנוף החוקי ליישומה של מדיניות הכשרת מדריכים לפנימיות החינוכיות שנמצאות בפיקוחו (עד היום אין בישראל חוק המתייחס לפנימיות של גילאי 14–18, שהן ברובן הגדול פנימיות חינוכיות באופיין), פעילותו בתחום זה רבה יותר מזו של משרד הרווחה. "עליית הנוער", שהחלה בפעילות הכשרת מדריכים כבר בשנות השישים למאה הקודמת, המשיכה בבניית תכנית השתלמויות מקיפה למדריכי ועובדי הפנימיות (דאובר, 2009). גולת הכותרת של התכנית הייתה קורסים להכשרת מחנכי פנימייה מוסמכים בכפר הנוער הדסה-נעורים על בסיס של יום לימודים שבועי, שבהם למדו מדריכים ומדריכות תוך כדי עבודה (שמר, 1985). בהמשך, עם פתיחת המסלול האקדמי הראשון להכשרת עובדי

נוער לקידום נוער בסיכון במכללת בית ברל, נוצרה גם אופצייה לתעודת "מחנך פנימייה כשיר" לבוגרי תכנית המדריך המוסמך שהמשיכו בלימודיהם שנתיים נוספות במכללה. רק בשנת 2007 נוצרה, ביזמה משותפת של המנהל לחינוך התיישבותי ופנימייתי והאגף להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך, האופצייה של תכנית ייחודית למחנכי פנימיות תוך כדי עבודה. תכנית זו, המבוססת על לימודים של יום וחצי בשבוע, מופעלת בהצלחה רבה במשולב ידי המסלולים לחינוך בלתי פורמלי וקידום נוער בסיכון במכללה האקדמית בית ברל (זגורי, 2007).

בשנת 2008 פורסם דוח של "ועדת העשור" לתכנון החינוך הפנימייתי לקראת העשור הבא, שהגישה מסקנותיה לשרת החינוך דאז פרופ' יולי תמיר. הוועדה הקדישה פרק מיוחד לנושא כוח האדם בפנימייה והכשרתו (קשתי, גרופר ושלסקי, 2008, עמ' 39), בין היתר נאמר שם בסוגיה זו:

יש לחתור לפתרון בעיית ההדרכה בפנימיות בשלושה צירים מקבילים:

1. שינוי קיצוני בשכרם ובתנאי עבודתם של מדריכי הפנימייה. זהו תנאי הכרחי אך לא מספיק לגיוס כוח אדם איכותי שיירתם לעבודה זו.
2. קליטתם של אנשים צעירים בעלי תחושת שליחות שיהיו מוכנים להתחייב למשימה זו למספר שנים לא רב (שלוש עד חמש), תוך התחייבות להשתלם תוך כדי עבודה.
3. במקביל, קליטה של מחנכי פנימייה שרואים בתפקיד קריירה ומוכנים להשקיע מזמנם בהתמקצעות ממשית, הכוללת לימודים אקדמיים בתחומי החינוך הפנימייתי/קידום נוער/חינוך בלתי פורמלי. מחנכי פנימייה אלה, שהם בעלי תודעה מקצועית, יוכלו לתרום לשיח הרב-מקצועי בפנימייה את נקודת המבט הייחודית של מחנכי הקבוצה הישירים. קבוצה מקצועית זו עשויה לשמש עתודה לתפקידים בכירים במערכת הפנימייתית, כגון רכזים ומנהלים בפנימייה. קיימות מסגרות הכשרה אקדמיות למקצועות אלה, וראוי לעודד מחנכי פנימייה להתקדם במסלולים אלה.

ובסעיפי ההמלצות ישנן שלוש המלצות המתייחסות לסוגיה זו (קשתי, גרופר ושלסקי, 2008, עמ' 45–47):

- נדרשת פעולה נמרצת ובלתי מתפשרת לשם השגת העלאה משמעותית בשכרם ובתנאי עבודתם של מחנכי הפנימייה הישירים (מדריכים ואימהות בית). זהו תנאי הכרחי לגיוס סגל ברמה הולמת.
- הוועדה ממליצה לקדם תכניות הכשרה ייחודיות למחנכי פנימייה ולרכזים שיתקיימו במוסדות להשכלה גבוהה ויקנו תואר אקדמי למסיימיהן. לבוגרי תכניות אלה תינתן עדיפות בקידום לתפקידים בכירים במערכת הפנימייתית.

מוצע שהמנהל לחינוך פנימייתי יקבע כללי רישוי לעובדים בפנימייה, שיתייחסו להשכלתם, לזיקתם לעבודה עם נוער, לניסיונם המקצועי ולטוהר המידות שלהם. עובד יוכל להתקבל לעבודה בפנימייה רק לאחר שעמד בכללים אלה.

בהמשך מובאת המלצה לפנימיות החינוכיות: "מוסד פנימייתי יקבל לעבודה רק מועמדים שעמדו בתנאי הרישוי לעובדים שקבע המנהל לחינוך פנימייתי ואושרו על ידי המפקח על הפנימייה".

סיכום, דיון ומסקנות

הראיתי במאמרי כי סוגיה זו של הכשרת מדריכים לעבודה ישירה עם הילדים ובני הנוער בפנימיות היא בעיה בלתי פתורה, המשותפת גם לפנימיות שבפיקוח הרווחה וגם לפנימיות החינוכיות, שבפיקוח משרד החינוך. בנושאים רבים אחרים אין תמימות דעים בין משרדי הרווחה והחינוך בקשר לפנימיות לילדים ובני נוער. בעוד משרד הרווחה יצא בשנת 2004 בהכרזה על מדיניות "עם הפנים לקהילה", שהייתה אמורה להביא בין היתר לצמצום ההפניה לפנימיות לילדים ובני נוער בסיכון (שמיד, 2006), משרד החינוך ממשיך, לפחות בעשור האחרון, במדיניות עקבית ויציבה, הרואה את הפנימייה החינוכית כאחד הכלים הלגיטימיים והיעילים בטיפול בבעיות של נשירה ממערכת החינוך, קליטה טובה יותר של ילדים ובני נוער עולים והבטחת חינוך ערכי ברמה גבוהה לאוכלוסיות מגוונות הבוחרות בכך (שילה, 2012).

לצד השינויים הברוכים שהביאו עמם תהליכי התמקצעות של העובדים הפועלים לקידום הילדים ובני הנוער בסיכון, התעוררו גם כמה בעיות, וחלקן תופסות לאחרונה מקום מרכזי בשיח על מחויבות החברה כלפי אוכלוסייה ייחודית זו: במדינות שבחרו בדרך של התמקצעות הצוות הפנימייתי עלו משמעותית עלויות השירותים לילדים ובני נוער הזקוקים לסיוע, ובמיוחד לסיודר חוץ-ביתי (Knorth & Van den Ploeg, 1994). עובדי נוער בעלי הכשרה מקצועית ממוקדת מפתחים זהות מקצועית משלהם. הם נוטים לדרוש לעצמם תנאי עבודה טובים יותר ותובעים ביתר נחישות סטנדרטים איכותיים של טיפול ללקוחותיהם. איגודים מקצועיים של העובדים החינוכיים-טיפוליים הצליחו להשיג במדינות מסוימות הפחתה ניכרת בשעות העבודה של הצוות הישיר המטפל בחניכים. הדוגמה המובהקת ביותר היא צרפת, שבה שבוע העבודה ירד ל-35 שעות בלבד (Suzent, 2000). שינוי זה מצריך תוספת משמעותית בכוח אדם, כדי לספק את מספר אנשי המקצוע הנדרשים לתפעול התכניות לילדים ובני נוער בסיכון (Grupper, 2003). במציאות כזו, עלויות הפעלת תכניות אינטנסיביות בחינוך חוץ-ביתי, הופכות להיות יקרות ביותר.

עלייה במספר שנות הלימוד הנדרשות להכשרה מקצועית ייעודית וגידול משמעותי במספר הלומדים המכשירים את עצמם לתפקידים אלה, הם גורם נוסף המכביד על התקציב הממשלתי ועל היקף ההוצאה הציבורית המיועדים למטרה זו. גם מרכיב זה תרם לעלייה משמעותית בעלויות השירותים החינוכיים-טיפוליים עבור ילדים ובני

נוער בסיכון, והוא מהווה תמריץ שלילי למקבלי ההחלטות בעניין התמיכה במגמת ההתמקצעות של העובדים כמדיניות כוללת.

התייקרות השירותים לקידום ילדים ובני נוער בסיכון גרמה להפחתה משמעותית במספר הילדים ובני הנוער שיכולים ליהנות מתכניות ההשמה החוץ-ביתית הייחודיות האלה (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2008, עמ' 37–48). הגידול בעלויות גורם ללחץ מתמיד מצד מקבלי ההחלטות, ואנשי כלכלה בפרט, לפעול לצמצום מספר הילדים בסיכון המושמים בפנימיות המספקות שירותים אלה, ואכן ניתן לראות בשנים האחרונות מגמה עגומה, שבה מספר מועט יותר של ילדים יכולים ליהנות מהם. בדרך כלל מדובר בילדים שנמצאים במצבי מצוקה וסיכון קשים וסובלים מבעיות מורכבות ומהפרעות רגשיות וכן מילדים חסרי בית, צעירים עוברי חוק או פליטים. ילדים אחרים, שמצבם קיצוני פחות, אינם זוכים למימון ציבורי מצד שירותי הרווחה כדי להתקבל לתכניות אלה. בישראל ניתן להצביע אפוא על מדיניות שונה של שני משרדים: במשרד הרווחה, שבו עלויות הטיפול בפנימיות הן גבוהות מאוד, מקצצים מאז 2004 במספר הילדים שיכולים ליהנות משירותי פנימייה (משרד הרווחה, 2004); לעומת זאת, במשרד החינוך, שם עלות החזקתו של ילד בפנימייה חינוכית היא זולה בהרבה, ישנה יציבות כבר עשור לפחות במספר החניכים שיכולים ליהנות משירותי פנימייה במימון ציבורי (שילה, 2012).

משרד הרווחה בוחר, מסיבות שונות, שלא לעשות שימוש בכלי המשפטי העומד לרשותו (חוק הפיקוח על המעונות) כדי להביא לשינוי יסודי בסוגיית הכשרת המדריכים בפנימיות. ייתכן שהדבר נובע מחשש כי הדבר יגדיל עוד יותר את עלויות החזקת חניכים בפנימיות הטיפוליות והשיקומיות. אולם ייתכן גם שהדבר נובע מאידאולוגיה מקצועית המעדיפה את הדומיננטיות המקצועית של אנשי הטיפול על פני מחנכי הקבוצות בפנימיות השיקומיות והטיפוליות. בפנימיות החינוכיות, לעומת זאת, ישנה העדפה ברורה להעדפת גורמי החינוך על פני גורמי הטיפול. ייתכן שזוהי הסיבה לפעילות נמרצת ורחבה הרבה יותר בתחום ההכשרה וההשתלמויות למדריכי הפנימיות במשרד החינוך, באמצעות הגורם המפעיל את הפנימיות החינוכיות, והוא המנהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער.

עם זאת, ניתן לקבוע כי למרות כל ההתקדמות שנעשתה עד היום, סוגיית הכשרתם של מדריכי הפנימיות בכל סוגי הפנימיות בישראל עדיין רחוקה מלמצוא מענה מספק, שיענה בצורה מיטבית על צורכי החניכים הבאים בשערי הפנימיות ואנשי הצוות המטפלים בהם.

מקורות

גוטסמן, מ' (1980). התמקצעותה של ההדרכה בכפר הנוער הישראלי. בתוך ש' עדיאל, ח' שלום ומ' אריאלי (עורכים), **טיפוח נוער במצוקה וחינוך בפנימייה** (עמ' 289–295). תל אביב: צ'ריקובר.

גוטסמן, מ' (1987). **עליית הנוער: רציפות לשינוי**. תל אביב: צ'ריקובר.

- גרופר, ע' (1999). הדגם הרצוי למחנך פנימייה מקצועני בישראל. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 12–13, 11–27.
- גרופר, ע' (2007א). הכישורים המקצועיים של עובדים חינוכיים-סוציאליים הנדרשים לשם הכרה מקצועית – מסגרת מושגית. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 25, 115–134.
- גרופר, ע' (2007ב). הפנימיות בישראל: מסגרות חינוך חברתיות וממדיהן. בתוך ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה** (עמ' 341–365). ירושלים: מאגנס.
- גרופר, ע' (2012). **דיווח על כנס חצי שנתי של הנהלת AIEJI, ברצלונה 25–29 אפריל 2012**. ירושלים: עמותת אפשר.
- גרופר, ע' ואיזיקוביץ, ר' (2000). עובד הנוער הזקוק למורטוריום: חקר צורכי ההתפתחות המקצועית של מדריכי פנימיות חדשים. בתוך י' קשתי, ש' שלסקי ומ' אריאלי (עורכים), **קהילות של נוער: עיונים בחינוך הפנימייתי בישראל** (עמ' 179–197). תל אביב: רמות.
- דאובר, ש' (2009). **השתלמויות שנת תש"ע 2009–2010**. תל אביב: משרד החינוך.
- המועצה הלאומית לשלום הילד (2008). **ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי**. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.
- זגורי, י' (2007). **תכניות השתלמות לעובדי הפנימיות החינוכיות תשס"ח**. תל אביב: משרד החינוך.
- לנגרמן, א' (1988). **דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת מצב הילדים בפנימיות שבאחריות משרד העבודה והרווחה**. ירושלים: משרד העבודה והרווחה.
- לנגרמן, א' (1995). **דוח ועדת המומחים לקביעת סטנדרטים לפנימיות**. ירושלים: ג'וינט ישראל.
- משרד הרווחה (2004). **"עם הפנים לקהילה" – ספר הפרויקט**. ירושלים: משרד הרווחה.
- קשתי, י', גרופר, ע' ושלסקי, ש' (2008). **החינוך הפנימייתי לקראת העשור הבא: דין וחשבון של הוועדה לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי לעשור הבא – "ועדת העשור"**. תל אביב: משרד החינוך.
- קשתי, י' ומנור, א' (1988). **פנימיות בישראל: המשכיות ושינוי**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- שילה, י' (13 מרץ, 2012). **החינוך הפנימייתי בישראל**. הרצאה בכנס מנהלי פנימיות, ירושלים.
- שלסקי, ש' (2000). הפנימייה החינוכית כאמצעי לכינונה של זהות חברתית, בתוך י' קשתי, ש' שלסקי ומ' אריאלי (עורכים), **קהילות של נוער – עיונים בחינוך הפנימייתי בישראל** (עמ' 265–277). תל אביב: רמות.
- שמאי, ש' ומויאלי-ביטוין, מ' (2012). **"צריך להקים סיירת שימור מדריכים" – מעקב אחרי הסתגלות מחנכי פנימייה ישירים בשנת עבודתם הראשונה בפנימיות הכלליות**. תל אביב: משרד החינוך.
- שמיד, ה' (2006). **דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ונוער בסיכון ובמצוקה**. ירושלים: משרד ראש הממשלה.
- שמר, א' (1985). **תכנית לימודים לקורס מחנכי פנימיות מוסמכים**. הדסה-נעורים: המרכז להכשרה והשתלמויות.
- Amir, E., & Lane, D. (1993). *Training of residential child and youth care staff*. Neurim: Youth Aliyah Publications (in collaboration with FICE).
- Gottesman, M. (Ed.) (1994). *Recent changes and new trends in extra-familial child care: An international perspective*. London: Whiting & Birch (in association with FICE).
- Grupper, E. (2003). Economic considerations related to the child and youth care professionalization process: The risks and the challenges. *Child & Youth Care Forum*, 32(5), 271–280.

- Jones, H. D. (1994). The social pedagogue in Western Europe: Some implications for European interprofessional care. *Journal of Interprofessional Care*, 8(1), 19–29.
- Jones, H. D., Courtioux, M., Kalcher, J., Steinhauser, W., Tuggener, H., & Waaldijk, K. (1986.). *The social pedagogue in Europe: Living with others as a profession*. Zürich: Fice International Publications.
- Knorth, E. J., & Van der Ploeg, J. D. (1994). Residential care in The Netherlands and Flanders: Characteristics of admitted children and their family. *International Journal of Comparative Family and Marriage*, 1, 17–27.
- Lambert, T. (1981). *Les éducateurs spécialisés*. Paris: Les Publications du C.T.N.E.R.H.I.
- SOS International (2009). *Guidelines for the alternative care of children: A United Nations framework*. Innsbruck, Austria: SOS Children's villages International.
- Suzent, F. (2000). Editorial. *Mouv'Ance*, 12(11), 1–2.
- The Neurim Declaration on Training Child Care Workers (1993). Statement, July 5, 1991. In E. Amir & D. C. Lane (Eds.), *Training of residential child and youth care staff* (pp. 145–147). Neurim: Youth Aliyah Publications (in collaboration with FICE).
- Tuggener, H. (1986). Social pedagogics as a profession: A historical survey. In H. D. Jones, M. Courtioux, J. Kalcher, W. Steinhauser, H. Tuggener & K. Waaldijk (Eds.), *The social pedagogue in Europe: Living with others as a profession*. Zürich: Fice International Publications. Available at <http://www.bmbf.de/en/3336.php>